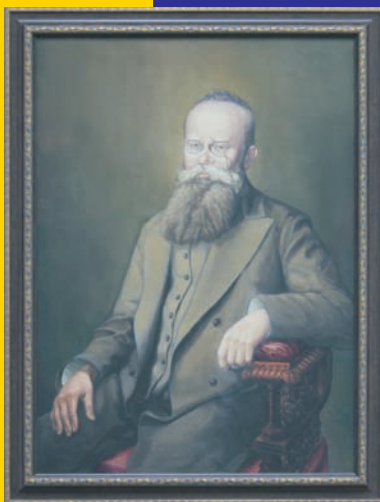

Володимир Мокляк
Тарас Пустовіт
Олександр Супруненко

БУДИНОК УКРАЇНСЬКОГО КЛУБУ В ПОЛТАВІ:

*пам'ятка історії доби
національного відродження
та Української революції*

Центр пам'яткознавства Національної академії наук України
і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури
Державний архів Полтавської області
Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського
Центр охорони та досліджень пам'яток археології
Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації

*Володимир Мокляк
Тарас Пустовіт
Олександр Супруненко*

До 100-річчя Української революції

**Будинок Українського клубу в Полтаві:
пам'ятка історії доби національного відродження
та Української революції**

Полтава
ТОВ «АСМІ»
2016

УДК 94+908(477.53)“19”
ББК 63.4 (4 УКР-4 Пол)613
М74

Друкується за рішенням Вченої ради
Центру пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК,
протокол № 10 від 15 грудня 2016 р.

Відповідальний редактор

Титова О. М., кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник, заслужений працівник культури України,
директор Центру пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК.

Рецензент

Нестуля О. О., доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України,
голова Полтавської обласної організації ГО «Спілка краєзнавців України».

Мокляк В. О., Пустовіт Т. П., Супруненко О. Б.

М74 Будинок Українського клубу в Полтаві: пам'ятка історії доби
національного відродження та Української революції / ЦП НАН
України і УТОПІК; ДАПО; ПКМ ім. В. Кричевського; ЦОДПА. –
Полтава: ТОВ «АСМІ», 2016. – 48 с.: іл.

ISBN 978-966-182-437-8

Науково-популярний нарис про будинок Українського клубу та Українського
університету в Полтаві часу національного відродження й Української революції по
вул. Стрітенській, 37, в якому наразі розміщується Центр охорони та досліджень пам'яток
археології Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації — пам'ятку
української історії.

Для істориків, краєзнавців, викладачів вишів і шкіл, студентів, широкого загалу
шанувальників історії м. Полтави.

УДК 94+908(477.53)“19”
ББК 63.4 (4 Укр-4 Пол)613

© Мокляк В. О., Путовіт Т. П., Супруненко О. Б., 2016
© ЦП НАН України і УТОПІК, 2016
© ДАПО, 2016
© ПКМ ім. В. Кричевського, 2016
© ЦОДПА, 2016
© ТОВ «АСМІ», 2016

ISBN 978-966-182-437-8

ПЕРЕДМОВА

Історія окремих будинків у Полтаві зберігає чимало свідчень про визначні події. Інколи — доленосні для міста і країни, часом — доволі цікаві та повчальні. Але більшість полтавців навіть не звертає уваги на невеликі будиночки на старих полтавських вулицях в межах історичного ареалу міста — вздовж вул. Шевченка, Пушкіна, Гоголя, Стрітенської та інших, на меморіальні дошки на їхніх стінах. На перший погляд здається, що цей ряд зовні малопримітних одно-півтораповерхових, «віджилих» у сучасному розумінні слова будівель нічим не видається у міському середовищі. Їх скромна побілена архітектура нібито нічого не визначає у місті. Та коли такі будинки зникають, змінюючись натомість сучасними «прибутковими» багатоповерхівками, всі розуміють, що Полтава втрачає щось особливе в її вигляді — образ старого губерньського й обласного міста. Вона перетворюється на типове міське урбаністичне утворення початку ХХІ ст. — зникає містобудівний образ, скрадаються у забудові яскраві історичні свідчення-пам'ятки, насамкінець, стираються прояви особливостей конкретного обласного центру. І в цьому нагромадженні новобудов, крім магазинів та офісів, не залишається нічого, що б нагадувало про давнє і зовсім недалеке минуле. Навряд чи такі вулиці з бетонно-цеглиними конструкціями багатоповерхівок в історичному центрі викликать цікавість у туристів, а нововиплекані містяни, які в них житимуть, зовсім нічого не будуть знати про середовище, де вони мешкають. Так неусвідомлено і поступово образ міста, «духовної столи-

ці» Дніпровського Лівобережжя та України перетворюється на місце проживання — без свідчень власної історії, особливостей давнього міського середовища, втрачаючи елементи зв'язку поколінь.

Проте, в Полтаві зберігся ще цілий ряд історичних будівель, острівці забудови XIX – початку XX ст., існування яких у структурі міста до певної міри береже образ колишнього губерньського й обласного центру. Досить мало вже залишилося будинків і споруд, пов'язаних з історією початку XX ст., а ще менше — з подіями Української революції, чий ювілей відзначається на державному рівні у 2017–2021 рр.

3-поміж них — малопримітний цегляний будинок по вул. Стрітенській, 37. Типова губерніяльна архітектура, вікна з наліпленими гіпсовими тягами-карнизами, невеликі профільовані уступи на фасаді і ніяких виразних фронтальних прикрас. Збудований цей будинок у кінці 1880-х рр., добудований на початку XX ст. Деякі зміни зовнішнього вигляду внесені у кінці 1930-х та на початку 1950-х рр. Споруджувався півтораповерховий будинок для розміщення лікарняного закладу — гінекологічної поліклініки. Немовби тут існували й лікарняні палати, а в цокольній частині збереглося приміщення великого вугільного складу.

Та на 1910-ті рр. про існування лікарняного закладу вже почали забувати. Приміщення виставили на продаж. Отже, його невдовзі пристосували для інших цілей. І саме цей етап існування будинку залишив помітний слід у міській, а то й загальноукраїнській історії, визначивши наступну долю будівлі як потенційної пам'ятки української історії. Щоправда, про згадані історичні події за радянської доби впродовж трьох чвертей століття намагалися зовсім не згадувати...

Відкрити завісу таємничості щодо історичної долі будинку по вул. Стрітенській, 37 і має на меті ця невеличка брошура. Вона розкриває забуті сторінки історії Полтави, пов'язані з подіями національного відродження й Української революції, поєднуючи минуле із сьогоденням незалежної України.

УКРАЇНСЬКИЙ КЛУБ І ПЕРЕБУВАННЯ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО В ПОЛТАВІ

Серед багатьох яскравих особистостей новітнього етапу історії України постать М. С. Грушевського, 150-річчя від дня народження якого відзначалося восени 2016 р., вражає своєю монументальністю й глибиною. Учений, політик, громадський діяч вагомо, безапеляційно і назавжди залишив слід в історії українського народу, в творенні Української держави.

Родина Грушевських мала козацькі корені й вела свій рід від одного з укладачів Зборівського договору 1649 р. — сотника Худолія (Груші), який оселилися на Черкащині. Не був чужим Грушевським і Полтавський край. Так, отримавши звання магістра після закінчення Київської духовної академії, батько М. С. Грушевського — Сергій Федорович Грушевський у 1859–1860 рр. працював професором словесності Полтавської духовної семінарії.

Нагадаємо основні віхи життєвого шляху визначного українця. Народився Михайло Сергійович Грушевський 17 (29) вересня 1866 р. в м. Холм (тепер м. Хелм, Польща). Невдовзі Грушевські переїхали до м. Тифліс в Грузії, де батько успішно працював на освітянській ниві.

Ще в гімназійні роки майбутній учений поставив перед собою мету на все життя: «... зробитись ватажком гурту українського, ... як то кажуть, передовим бійцем усіх хлопців, що люблять свою Вкраїну».

З 1866 р. М. С. Грушевський навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира, був учнем найвпливовішого українського історика того часу

В. Б. Антоновича, входив до складу київської «Громади», ще в студентські роки підготував визначні історичні праці. Вже професорським стипендіатом університету 1894 р. він отримав можливість очолити кафедру Всесвітньої історії «з окремим узагальненням історії Східної Європи» Львівського університету, де працював до 1914 р., очолюючи Наукове Товариство ім. Т. Г. Шевченка. Там він написав перший том основної наукової праці життя — «Історія України-Руси», разом з Іваном Франком заснував часопис «Літературно-науковий вісник», газету «Рада» (1906), часопис «Україна» (1907–1914), осередки українських партій.

З початком Першої світової війни повернувся до Києва, де в грудні 1914 р. був заарештований і відправлений на заслання до Симбірська. За клопотанням Петроградської Академії Наук ученому було дозволено проживати в Казані, продовжуючи наукову діяльність без права викладання. Наприкінці 1916 р. М. С. Грушевський переїхав до Москви, де активно включився у громадсько-політичну діяльність та працював над восьмим томом «Історії України-Руси». Повернутися до України він зміг лише після Лютневої революції.

7 (20) березня 1917 р., після організації в Києві Української Центральної Ради, М. С. Грушевського заочно обирають її головою, а 6 (19) квітня того ж року це обрання було підтверджене Всеукраїнським національним конгресом. Учений активно включився у політичну діяльність. Уже 14 (27) березня 1917 р. він виступив з вимогою національно-територіальної автономії України, а 10 (23) червня 1917 р. взяв участь у проголошенні Першого універсалу. Як голова Центральної Ради намагався отримати від Тимчасового уряду поступки для України, а після жовтневого перевороту головував на засіданні Української Центральної Ради, на якому прийнятий Третій універсал, котрим проголошено Українську Народну Республіку. Невдовзі, 9 (22) січня 1918 р., за наступу московських військ на Україну, Центральна Рада прийняла IV Універсал, яким Україна була проголошена самостійною, вільною і суверенною державою українського народу. 25 січня (7 лю-

того) 1918 р. М. С. Грушевський, разом із членами Центральної Ради, через наступ більшовицьких військ був змушений залишити Київ, повернувшись до столиці лише після ратифікації мирного договору з Німеччиною. Пізніше керував розробкою Конституції незалежної УНР, прийнятої 28 квітня 1918 р., а за квітневого державного перевороту гетьмана П. Скоропадського перейшов у підпілля.

У березні 1919 р. М. С. Грушевський емігрував до Чехословаччини – жив у Празі, згодом переїхав до Відня в Австрію. За кордоном займався публіцистичною і науковою діяльністю, став одним із засновників Комітету незалежної України та Українського соціологічного інституту, розробив й оприлюднив концепцію української національної держави-республіки з безкласовим соціальним ладом. Із поверненням до України 1924 р. М. С. Грушевського обирають академіком Всеукраїнської Академії Наук. Він працює професором історії Київського університету, керує історико-філологічним відділом ВУАН. У квітні 1926 р. кандидатура М. С. Грушевського розглядалася щодо обрання на посаду президента ВУАН.

Восени 1929 р. почався погром наукових інституцій, створених М. С. Грушевським. 1931 р. за фальсифікованою справою «Спілки визволення України» йому було наказано залишити Україну. А 23 березня 1931 р. у Москві вченого заарештували як керівника «Українського національного центру». Згодом він відмовився від вибитих під тортурами свідчень. Та це підірвало здоров'я М. С. Грушевського. В 1934 р. він із родиною поїхав до Кисловодська, де 25 листопада 1934 р. помер після невдало проведеної нескладної хірургічної операції.

Похований М. С. Грушевський у м. Києві на Байковому кладовищі.

Понад 40 років Грушевський був у епіцентрі суспільно-політичних подій в Україні. У полі зору державника і вченого перебувало тисячі людей — учнів, колег, однопартійців, знайомих та кореспондентів, у тому числі з Полтавщини. Фактично, впродовж кінця XIX – перших десятиліть XX ст. серед

кореспондентів М. С. Грушевського значилася майже вся наукова і культурна еліта нашого краю, а відтак він був чудово обізнаний з місцевими політичними та культурними подіями. Тож на підставі доступних джерел спробуємо простежити, наскільки тісними були його контакти із наддніпрянцями.

Найпершим напрямком, за яким відбувалася співпраця вченого з полтавцями, виявилася його активна видавнича і наукова діяльність. Відомо, що життєвий шлях М. С. Грушевського був пов'язаний передовсім з Києвом та Львовом. Та працюючи на теренах іншої держави, професором Львівського університету, він переймався, крім наукової діяльності, виданням фахової і науково-популярної україномовної літератури, розбудовою українських наукових та громадських інституцій, причому в інтересах майбутньої соборної України. Так, редагуючи випуски праць Наукового Товариства імені Тараса Шевченка й «Літературно-наукового вістника», М. С. Грушевський на зламі XIX – XX ст. залучав до співпраці авторів зі всієї України, у тому числі полтавців: Дмитра Андрієвського, Марію Виноградову (Коваленко), Симона Петлюру, Прокопа Понятенка, Івана Стешенка, Миколу Порша та ін. Причому кореспонденти з Полтави у своїх листах в редакцію не обмежували себе поданням лише сухої, офіційної інформації, а писали як про громадське, так і про особистісне. Водночас завдяки М. С. Грушевському зав'язувалися нові знайомства з інтелігенцією найбільших міст Російської імперії, з Галичини до Полтави надходила українська напівлегальна література. За виявленими джерелами, кореспондентами професора Грушевського ще з кінця XIX ст. значилися: відомий маестро Микола Лисенко (з 1894 р.), земський діяч і науковець Левко Падалка (з 1895 р.), професор Хведір Вовк (з 1895 р.) та Прокіп Понятенко (з 1899 р.). Не випадково майже з усіма названими полтавцями упродовж наступних десятиліть у М. С. Грушевського зберігалися як творчі, так і дружні відносини.

З розбудовою суспільно-політичного життя в Україні, зростала і політична складова співпраці Михайла Грушевського з полтавцями, відтак коло його знайомих розширювало-

ся. М. С. Грушевський уважно відстежував виборчі перегони до І Державної Думи у 1906 році, всіляко підтримував депутатів (послів) Думи від Української радикально-демократичної партії (далі — УРДП) з Полтавщини — Павла Чижевського і Володимира Шемета. Це було цілком логічним, з огляду на те, що погляди професора Грушевського тоді повністю збігалися з позицією УРДП. Відомий професор, зокрема, уважав, що Україна разом із реформою органів місцевого самоуправління «повинна дістати загальні органи для місцевого законодавства і самоврядування... у вигляді українського сейму, обраного загальним, рівним, безпосереднім і таємним голосуванням».

Досить плідними у площині підняття українського питання та подальших взаємин із полтавцями стали зустрічі М. Грушевського з П. Чижевським, В. Шеметом та іншими українськими послами у 1906 р. в Петербурзі. Дмитро Дорошенко у спогадах про приїзд М. Грушевського до Петербурга зазначав: «Приїзд Грушевського мав велике значіння. На той час професор Грушевський уважався всіми нами за провідника українського національного руху в Росії. Його великі наукові й громадські заслуги, його надзвичайний організаторський талант, створили йому великий авторитет і глибоку пошану. Він був у наших очах символом всеукраїнського єднання, його слово було для нас за тих часів законом. Він був саме в розцвіті своїх сил, повний енергії й широких плянів. З прибуттям Грушевського до Петербургу, всі підпорядковувалися йому без застережень, і він став ідейним провідником як редакції «Украинского Вестника», так і Української Парляментарної Громади».

УРДП проіснувала до 1908 р. включно, а після самоліквідації переважна більшість членів цієї партії увійшла до не-партійної організації Товариства українських поступовців (далі — ТУП), без усякої програми, лише на платформі федеративного устрою Росії та автономії України. ТУП, чільним представником якого був Михайло Грушевський, обстоювало конституційно-парламентський шлях боротьби за українську справу і залишалося за режиму столипинщини чи

не єдиною в імперії легальною українською організацією. Представляти інтереси Товариства на Полтавщині випало Павлові Чижевському.

За словами П. Чижевського, ТУП у Полтаві складалося, так би мовити, з федеративного союзу різних груп, політичних партій та організацій. За офіційними підрахунками до активних членів полтавської громади належало не більше двох десятків чоловік (хоча за іншими свідченнями, їхня кількість доходила до 75 чол.), і з-поміж них були такі поважані в губернії люди, як Григорій Ротмістров, Микола Дмитрієв, Павло Макаренко, Грицько Коваленко, Микола Ковалевський, Кость Мощенко, Вадим Щербаківський, Віктор Андрієвський, Панас Рудченко та ін.

Це був своєрідний союз громад, який ставив собі за мету побудову автономної України у складі федеративної Росії, і кожна громада, що входила до складу ТУПу, була цілковито автономною; вона сама й особи, які до неї входили, могли належати до різних напрямків соціально-економічної думки — від анархістів і більшовиків до кадетів, «аби тільки вони ставили собі метою:

а) яко програму-максимум — добиватися широкої автономії України й федеративного ладу в Російській державі;

б) яко програму-мінімум — добиватися вживання української мови в школі, в церкві, в суді і в різних урядових і громадських інституціях на Україні, добиватися вільного розвитку української культури взагалі».

Між полтавськими тупівцями та лідерами ТУПу існувало цілковите порозуміння у площині вироблення стратегічних рішень та реалізації культурно-просвітніх місцевих проєктів: створення у Полтаві видавничої громади, будівничого та кооперативного товариств, Товариства «Боян», Українського клубу та ін. Заходи крайн-тупівців відбувалися не тільки у межах губернії, адже ті полтавці, які перебували на чужині, намагалися триматися рідного берега і робити разом з найпотужнішою українською силою ТУПом спільну справу. Зокрема, Симон Петлюра, як редактор московської газети «Украинская

жизнь», також активно працював на товариство. Він був одним з небагатьох соціалістів, які на певному етапі увійшли до ТУПу, сприйнявши політичний напрям його діяльності. Для С. Петлюри професор Грушевський упродовж десятиліть мав незаперечний авторитет і як вчений, і як громадсько-політичний діяч. У своїх листах з Москви С. Петлюра звертався до М. Грушевського і шанобливо, і редакторськи наполегливо, ставлячи загальноукраїнські інтереси вище партійних. Тож певно мав рацію Павло Чижевський, виступаючи на перших легальних зборах Полтавської філії Українського національного союзу, які відбулися 8 грудня 1918 р. в Полтаві, що в ТУП уходили всі «поступові» українські партії, і що в ньому «виховувалися» Симон Петлюра, Михайло Грушевський, Микола Ковалевський, Борис Мартос та Михайло Токаревський.

Маючи достатньо прихильників і друзів у нашому місті, М. Грушевський мав наміри відвідати Полтаву ще у серпні 1903 року. Причини його відсутності у складі галицької делегації на відкритті пам'ятника І. П. Котляревському залишаються нез'ясованими. У листі Михайла Грушевського до Сергія Єфремова від 26 серпня 1903 р. учений, зокрема, пише: «Нині виряджаємо нашого делегата до Полтави проф. Студинського. Я не їду – з Полтави писали [і] просили, аби багато не приїздили, не більше десяти, і взагалі аби бути обережним. Ще я своєю присутністю міг би стягнути клопоти на організаторів свята!». Тож, вірогідно, знаючи про українофобську позицію полтавського міського голови Трегубова, М. Грушевський свідомо відмовився від подорожі, аби не ускладнювати відносини з офіційною владою та не завдати зайвих проблем місцевим українофілам.

І все ж, М. С. Грушевський відвідує Полтаву 9–10 листопада 1913 р. і віддає шану славетному поетові. Прибув він до нашого міста вже у складі київської делегації з нагоди відкриття Українського клубу та відзначення 75-х роковин смерті І. П. Котляревського.

Час знайомства видатного історика з містом пов'язаний з культурно-просвітницькою діяльністю Українського клубу

Після відкриття Українського клубу в Полтаві.

Гості на чолі з проф. М. Грушевським біля пам'ятника І. Котляревському.

10 листопада 1913 р.

(1913–1918 рр.). За висловом сучасників, біля цього, чи не єдиного вогнища українського життя, «мав змогу тоді купитись невеликий гурток свідомих українців, які мов божого спасіння чекали вільного подиху весни, теплого сонечка — політичної волі України». Та вони не просто чекали, а цілком легально виступали провідниками свідомої ідеї українства у зросійщеному губернському місті. Український клуб свого часу відвідали та брали участь у його роботі чимало визначних українців — Михайло Грушевський, Микола Міхновсь-

кий, Леонід Жебуньов, Борис Мартос, Хведір Вовк, Дмитро Багалій, Стефан Таранушенко та ін. Приміщення клубу збереглося і досі (вул. Стрітенська, 37).

Ідея створення Клубу з'явилася на початку ХХ ст., спроба її втілення у життя — вже у 1910 р. Так, у звіті до Полтавського жандармського управління один з агентів повідомляв, що 11 квітня 1910 р. у помешканні присяжного повіреного Євгена Сіяльського (вул. Шевченківська, власний будинок) відбулося зібрання місцевої національної інтелігенції, яка обрала собі за мету створити у Полтаві т. зв. Український клуб. На зібранні того вечора, крім господаря, були присутніми Григорій Ротмістров, Георгій, Павло та Іван Панченки, Григорій Коваленко, Іван Різенко, вдова Дмитрієва, Лев Падалка, Кость Шаревський, Панас Мирний, Кохановський. У наведеному переліку містяться люди, майже всі відомі своєю схильністю до українофільства, до того ж, далеко не останні особистості в місті.

Однак минуло ще три роки, перш ніж вдалося реалізувати цей проект. 18 травня 1913 р. відбулася офіційна реєстрація Українського клубу, тоді ж було затверджено й склад старшин: Є. Сіяльський (голова), П. Чижевський, Г. Маркевич, Г. Ротмістров, В. Щербаківський, В. Андрієвський, Д. Своєхотов, І. Хоменко, П. Макаренко, П. Ганько та ін. Згодом цей склад зазнавав невеликих змін.

Микола Ковалевський у мемуарах про друге десятиріччя ХХ ст. у Полтаві, пише, що «в такому невеликому порівняно місті, як Полтава, виявлення себе українцем потягало більші репресії з боку російської влади, як у Києві, де серед мільйонного населення окремі одиниці губилися для ока ... влади... [Крім того,] влада не хотіла допустити, щоб Український клуб став дійсним осередком культурного життя полтавських українців». Тому головою клубу було обрано відомого адвоката, одного з лідерів місцевих кадетів Є. Сіяльського (ця постать, а також прізвища його фундаторів Н. Андрієвського, Л. Боровиковського, І. Хоменка, В. Храпало на певний час справді дещо заспокоювали поліцію). Провідниками ж усіх головних національно спрямованих заходів у Полтаві, як і раніше, за-

**М. С. Грушевський серед преставників
полтавської української інтелігенції.**

9 листопада 1913 р.

лишалися П. Чижевський, В. Андрієвський, Гр. Ротмістров, Гр. Коваленко, В. Щербаківський (з 1912 р.) та ін.

Зрозуміло, що одне з головних питань подальшої успішної роботи клубу як «інформаційного осередку і штаб-квартири» свідомих українців (саме таке завдання щодо цієї установи покладали його засновники), було пов'язане із помешканням. Врешті-решт таке приміщення влітку 1913 р. знайшли й орендували (є свідчення, що придбали за 1300 крб.) по вул. Стрітенській, 37 (у будинку Гальченка). Після чого на порядок денний постало питання презентації широкому загалові нової української інституції...

Відкриття клубу запланували на переддень 75-х роковин смерті Івана Котляревського, що припадало на неділю — 10 листопада. На цей захід запросили гостей з Києва, Харкова, Катеринослава. Офіційно ініціатива свята виходила нібито від міського самоврядування. Однак, не можна було не помітити й тієї значної підготовчої роботи, яку паралельно провадила Полтавська громада. Є підстави вважати, що головним розпо-

рядником від українських сил міста тоді виступав колишній депутат (і один із засновників українського парламентського клубу) Першої Державної думи, голова Полтавської громади П. Чижевський. Не зважаючи на свій поважний вік, він був людиною дуже жвавою, енергійною і притримувався, на думку сучасників, досить радикальних поглядів щодо української справи. До того ж, динамічний темперамент і велика ініціативність наближали Чижевського до молодшого покоління полтавців. Нерідко при обговоренні важливих питань збиралися саме у нього. Вважаємо, що завдяки

П. І. Чижевський

1911 р.

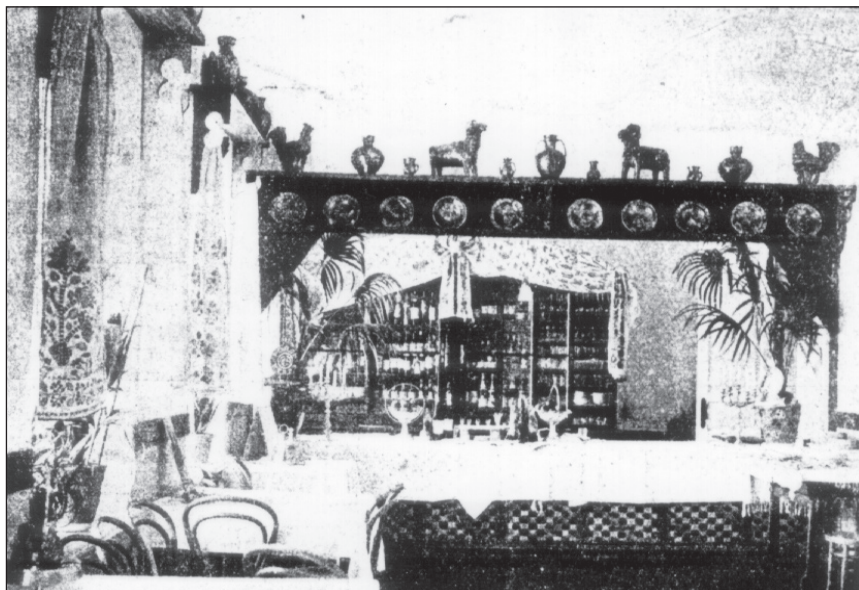
своїм знайомствам у політичному і науковому світі (передусім з С. Петлюрою, Є. Чикаленком та С. Єфремовим) П. Чижевський брав клопоти й головний тягар відповідальності на себе. Підтвердженням цього є його лист-запрошення до Дм. Яворницького від 4 листопада 1913 р., в якому він, зокрема, пише: «Не одмовтесь приїхати до нас на відкриття Полтавського українського клубу, яке призначене на 9-те листопада, та на святкування 75-х роковин смерті Котляревського, що улаштується городською полтавською думою...». І далі перераховує всі заплановані на ці дні заходи: панахиду коло пам'ятника І. Котляревського та складання вінків, народну лекцію про Котляревського в театрі, спектакль «Наталка-Полтавка» та концертний відділ. Вірогідно, що такі ж запрошення від імені старшин клубу надіслав П. Чижевський до наукових інституцій Харкова й Києва, а також до редакції часопису «Рада».

Відкриття клубу відбулося о 16 год. в суботу 9 листопада 1913 р. Спочатку священник о. Булдовський відслужив молебін і освятив приміщення; після чого голова ради старшин Є. Сіяльський оголосив клуб відкритим. Від гостей, поміж

інших виступав і М. Грушевський, який зазначив, що «Шлях лежить перед нами ще довгий, і його можна перейти тільки при допомозі солідарности, глибокої свідомости наших потреб та організованої праці. Добро нашого народу вимагає од нас високого напруження — отже кожна українська інституція і кожна поодинокa людина повинна тепер жити свідомістю загально-українських інтересів та почуттям необхідности широкої енергійної праці».

Цю подію докладно висвітлили часописи «Рада» та «Украинская жизнь». За спогадами В. Андрієвського: «Наша вечеря пройшла так тепло, так мило, як рідко коли буває на офіційних урочистостях. При столі ми всі співали під проводом М. Саксаганського. А закінчилась вона загальною метелицею, котру ми під звуки новенького клюбового фортепяну танцювали, господарі й гості — усі разом з нашим головою — старим Сіяльським і найповажнішим ... гостем — професором М. Грушевським!». На цьому вечорі серед запрошених були також присутні редактор часопису «Рада» А. Ніковський, адвокат М. Міхновський, політичний та громадський діяч Л. Жебуньов.

Згодом відвідали клуб славетний учений-земляк антрополог й археолог Хв. Вовк (1914), письменник, публіцист і політичний діяч В. Жаботинський, українці з Кубані та ін. Присутніх приємно вражала ця «затишна хата: облаштована зі смаком українськими килимами і гравюрами, з гарно виконаними портретами відомих земляків (до того ж прибраних рушниками) та сволоком у головній залі, на якому за старим українським звичаєм було вирізано слова: «В своїй хаті своя правда і сила і воля». Окрасою світлиці пізніше став портрет Т. Г. Шевченка та рушник, що були подаровані П. Я. Пергатом клубу 25 лютого 1914 р. Найкраще враження на гостей справляло й оздоблення їдальні, оскільки «у буфетній кімнаті по вказівках [К.] Мощенка [було] зроблено великий і різьблений мисник, на якому [містилася] опошнянських виробів посуда й два великих череп'яних барани»... Згадуючи своє перебування у Полтаві, Хв. Вовк влітку 1916 р. писав: «А який там [у Полтаві] Український клуб! Мабуть чи не кращий на усю Україну.

Український клуб. Їдальня. Інтер'єр К. В. Мощенка.

Фото В. М. Щербаківського. 1913 р.

І гарно, і тепло, і просторо — й люди добрі і гостинні. А такого українського обіду як там, я мабуть вже літ 40 не їв».

Окремої уваги заслуговувала бібліотека Українського клубу, яка вже на початок Української революції нараховувала понад 2 тис. томів. Книгозбірня була неодмінним атрибутом цієї української інституції і постійно поповнювалася як за рахунок купівлі (передплати) найрізноманітніших видань, так і з допомогою жертводавців. Так, частину своєї приватної збірки книг подарував клубові митець Іван Різенко. Інший відомий полтавець, приятель Панаса Мирного В. Станіславський також «зібрав чималу книгозбірню з українських книжок», яку продав клубові 1913 р. Крім того, клубові вдалося набути книгозбірню старого українця-бібліофіла, місцевого вчителя П. Валозного. На час відкриття клубу «гарно різьблені в українському стилі шафи були повні книжок». Поміж тогочасних раритетів, що надійшли до клубу, слід назвати «Енеїду» І. Котляревського (перше видання), «Історію Русів», «Історію Малоросії» М. Маркевича, праці

**Бібліотечна печатка
Українського клубу.**

*Зі збірки Наукової бібліо-
теки ПКМ ВК.*

проф. М. Грушевського й Д. Бантиш-Каменського, повний комплект «Основи», «Київської Старовини» та «Записок Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка». На сьогодні частина з цих видань збереглася у збірках музеїв та обласної наукової бібліотеки.

Коли рада старшин клубу вирішила безкоштовно надати товариству «Просвіта» частину свого приміщення і книгозбірню, то книг уже було 2320 примірників. 5 лютого 1918 р., було складено угоду про їх передачу, де зазначалося: «В розпорядження і користування «Просвіти» Клубом передається... належна йому книгозбірня, з тим тільки, що члени клубу мають право користуватись книгозбірнею і читальнею при ній без плати за те. На утримання книгозбірні, а саме: на придбання книжок, передплату періодичних видань, на палітуру і т. ін. Клуб дає «Просвіті» відповідні кошти за постановою ради старшин». Після цієї передачі відбувалося нове, досить вагоме, якісне поповнення фондів. Нові надходження (до купівлі додавалися ще й власні видання) тепер здійснювалися передусім за сприяння діячів губернської «Просвіти» — О. Левицького, В. Щербаківського.

Книгозбірня по вул. Стрітенській, 37 на поч. 20-х рр. XX ст. вважалася чи не найкращою у Полтаві. Проте неможливість громадським товариствам, в силу політичних та економічних умов, утримувати її в належному стані, призвела до передачі бібліотеки Полтавському історико-філологічному факультету, а згодом — часткового розпорошення, що було досить типовим явищем того часу.

Український клуб, хоч і вважався самостійною інституцією зі своїм статутом, проте ним, як і іншими громадськими товариствами національного спрямування – «Бояном» та «Українською книгарнею», безпосередньо опікувалась Полтавська громада. Він складав невід'ємну частину тієї загальної політики, яку провадили громадівці у кількох куль-

турно-просвітницьких напрямках, здебільшого реалізуючи свої задуми через художньо-етнографічну (П. І. Чижевський, К. В. Мощенко, В. М. Щербаківський, В. О. Щепотьєв, Л. В. Падалка, Г. О. Коваленко), лекційну (Г. Т. Дмитрієва-Чернишова, Г. Г. Ротмістров, В. Н. Андрієвський, В. О. Щепотьєв, В. М. Щербаківський, Г. О. Коваленко), хорову (П. П. Макаренко, В. Н. Андрієвський, І. М. Горіздра, О. К. Бобрицький) комісії товариства «Боян». Приміщення Клубу використовувалося не тільки для зібрань, нарад членів товариства «Боян», «Просвіти», репетицій хорового гуртка, а й різних публічних заходів.

Щоправда, окремі з них, найбільш «небезпечні», заборонялися владою ще задовго до їх реалізації, так би мовити, у самому зародку. Так, лекції В. М. Щербаківського з археології та історії України (українською мовою), що планувалися до проведення, ще до їх початку були заборонені адміністрацією. Були заборонені і загальні збори та урочисте засідання з приводу столітнього ювілею Т. Г. Шевченка, що мали відбутися в помешканні Клубу 25 лютого 1914 р. До речі, представником полтавської громади на Шевченківських урочистостях 1914 р. в Києві був саме голова полтавського клубу Є. І. Сіяльський.

Та, підтвердженням того, що громадівці таки добряче попусували настрої проросійській адміністрації краю, є нині відома доповідь полтавського губернатора фон Богговута міністру внутрішніх справ щодо нагальних заходів проти національно налаштованих українців. Водночас місцева жандармерія на всіх неблагонадійних, у т. ч. й клубівців, ретельно складала досьє, аби використати його при першій слушній нагоді.

Таким чином, завершення чергового етапу існування будинку по вул. Стрітенській, 37 початку ХХ ст. було пов'язане з діяльністю осередку українства в Полтаві — Українського клубу.

До речі, нещодавно на будівлі з'явилася охайна меморіальна дошка, що увічніює факт перебування у Полтаві та на відкритті відомої української фундації визначного вченого, громадського і державного діяча М. С. Грушевського (1866–1934). Встановлена вона за ініціативи виконкому Полтавської міської ради. Її безпосереднім замовником стало Управління культури виконкому

На відкритті меморіальної дошки М. С. Грушевському.
 Секретар Полтавської міської ради О. А. Деркач та заступник голови —
 керівник апарату Полтавської облдержадміністрації М. І. Білокінь.
26 вересня 2016 р.

Полтавської міської ради, а виконавцем проекту — полтавський скульптор, автор пам'ятних знаків і пам'ятників у місті та області, член Співки художників України — Д. О. Коршунов.

Отже, в нашому місті позначена ще одна славна сторінка в історії незалежної України, а на простінках між вікнами існує чимало місця для увічнення представницького кола імен видатних учених, громадських діячів та митців, які тут побували чи працювали впродовж майже 140-літньої історії будинку.

СВІДОК ПОДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Надалі доля будинку по вул. Стрітенській, 37 була пов'язана з подіями Української революції, чие 100-річчя та вшанування пам'яті її учасників відзначається на державному рівні впродовж 2017–2021 рр. У 1917–1918 рр. Український клуб продовжував діяти, хоча і з певними перервами на час карколомних політичних та економічних змін.

У цей час старшинам Клубу до певної міри вдалося реалізувати свої давні та викликані вимогами часу задуми. Так, 21 травня 1917 р. Український клуб провів у Полтаві маніфестацію зі збору коштів в «Національний український фонд», а 29 жовтня 1917 р. на зборах пам'яті М. В. Лисенка в Клубі був прийнятий статут і засновано видавничий гурт його імені.

За гетьмана П. Скоропадського тут, у лекційній залі Клубу, відбувалися популярні лекції професора В. О. Щепот'єва про українські народні думи та пісні (зокрема, 27 грудня 1918 р.), українських письменників-земляків; проходили перші заняття Українського народного університету (з 8 квітня 1918 р.). Цю громадську фундацію було засновано при Народному музеї Полтавщини (сучасний Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського) і діяла вона до 1920 р. Очолював згаданий українознавчий лекторій на громадських засадах завідувач відділу археології музею В. М. Щербаківський (1876–1957). Його викладачами і лекторами виступали В. О. Щепот'єв (1880–1937), Н. Ю. Мірза-Авакянц (Дворянська) (1888–1939), М. Я. Рудинський (1887–1958) та ін. Лекторій збирав на заняття не тільки місцеву інтелігенцію, а й більшість свідомих українських сил міста, всіх, хто цікавився історією, археологією, літера-

Юрій Ластівченко.

Командир підрозділу
першого Українського
полку ім. Б. Хмель-
ницького.

Полтава, 1916 р.

(зі збірки О. Шереметьєва)

турою, історією мистецтва і природою краю, сприяв підвищенню освітнього рівня полтавців, становленню місцевого краєзнавства тощо. В. М. Щербаківський згадував, що: «Кожний [зі згаданих учених] викладав в Університеті по своїй спеціальності й аудиторія слухачів була досить численна, особливо багато було молоді».

Перелічуючи проведені заходи, значимо, що протягом 1917–1918 рр. Клуб проводив і концерти на користь бідних учнів українських гімназій, і збір коштів на відкриття Історико-філологічного факультету, в тому числі шляхом організації виступу відомого артиста Швеця. Крім того, в приміщенні Клубу постійно велася передплата на українські періодичні видання тощо.

Заслугує на увагу і фінансова діяльність Клубу. Адже початковий «основний паєвий і позичений капітал виносив усього сімсот крб. А за п'ять літ існування Клуб мав, крім дуже цінного урядження й книгозбірні, готівкою... понад тридцять тисяч рублів».

Зрозуміло, що такі кошти зібрати за допомогою лише членських внесків було неможливо, оскільки членська плата щорічно становила лише 6 крб. Кількість же членів Клубу у найкращі часи (1917–1918) не перевищувала 120 осіб, і тому зібраної таким чином суми ледь вистачало, аби компенсувати витрати на помешкання і службу.

Деяка зміна курсу в роботі клубівців була визначена ще на самому початку, коли під час перших культурно-просвітніх заходів Клуб стояв напівпорожній. Аби привернути увагу пересічного полтавця до своєї діяльності і водночас поліпшити фінансові справи, тоді було вирішено дозволити провадити тут «азартні» ігри, «в першу чергу на шмен-дефері». До того

ж, тут містився один з кращих більярдів у Полтаві... Прийнятий старшинами дозвіл на офіційно заборонені ігри й давав Клубові тривалий час значні прибутки, інколи до 200–300 крб. на добу. У якійсь мірі виправдовувало таку діяльність лише те, що ці ж самі гроші незабаром йшли на українські справи (хоча дискусії в цій площині між старшинами відбувалися досить гострі).

З метою поповнення каси приміщення Клубу нерідко використовувалося не за прямим призначенням. Так, у липні-серпні 1916 р. полтавські часописи містили оголошення такого змісту: «В украинском клубе, Сретенская, 37, д. Гальченко даются обеды на свежем сливочном масле от 1 ч. дня до 5 вечера. Месячная уступка. Имеется веранда, садик». Крім того, до 1917 р. на традиційні дні «білої квітки» поряд з будинком Клубу ставили кіоск, прибраний килимами, плахтами та рушниками, і тут з самого ранку для всіх бажаючих продавали «білі квіти» (приміром, у 1914 р. торг цього дня становив 4075 крб.)... А восени 1918 р. знаходимо й дещо несподівані відомості про те, що в Клубі відбувся представницький міський шаховий турнір. Чи мали якийсь зиск організатори цього турніру, в публікаціях не вказано.

Та невдовзі приміщення Українського клубу стало осередком військової роботи. Впродовж 1917 року Клуб неодноразово відвідував товариш голови Української військової громади м. Полтави В'ячеслав Казимирович Липинський, який у цей період брав активну участь в українізації військової частини. Враховуючи настрої солдатів, В. К. Липинський уже навесні 1917 р. вдався до спроби українізувати свій кавалерійський підрозділ. Для цього в Полтаві спеціально для частини було виготовлено синьо-жовтий прапор, на якому вишиті Шевчен-

Степан Лазуренко.

Сотник першого
Українського полку
ім. Б. Хмельницького.
1917 р.

кові слова: «В своїй хаті своя сила, і правда, і воля». В'ячеслав Казимирович згадував про це так: «З великим одушевленням прийняли ми цей новий Штандарт і він ще міцніше об'єднав нас у одну дружну сім'ю, до якої всяка «шатія», що почала тоді скрізь верховодити в армії, не мала абсолютно ніякого доступу». Цей прапор прикрашав залу Українського клубу під час засідань Української військової громади.

Згодом у грудні 1917 р. тут, по вул. Стрітенській, 37, містився штаб Першого українського козацького ім. гетьмана Богдана Хмельницького полку — першого регулярного підрозділу Українського війська. «Від того часу як прибув перший український ешелон з Києва в ... [Клубові] розташувався український штаб, — згадує вже на еміграції В. Андрієвський. — З надвору проти воріт грізно виглядав броневик. Коло воріт стоять вартові з багнетами і, крім військових, нікого до будинку не пропускають. В будинку містилася канцелярія штабу і завжди відділ озброєних жовнярів, які там і спали». Цей надзвичайно важливий момент в історії будинку не зберіг більш-менш детальних документальних свідчень, проте, відомо, що на той час очільником кількох підрозділів полку був Ю. Ластівченко, сотником С. Лазуренко.

Між іншим, свідком руху штабного підрозділу та кінотників полку через старий міст від сучасного Південного вокзалу до центральної частини міста і вулиці Стрітенської у грудневі дні 1917 р. була полтавка Є. О. Калейнікова (Супруненко), яка розповідала, як чіткими рядами їхали кавалеристи й кілька бричок з офіцерами, а позаду них стугонів на гору броньовик.

Український клуб діяв легально неповних п'ять років у далеко не найсприятливіших умовах. Наприклад, у грудні 1915 р. його було тимчасово закрито під надуманою причиною влаштування на цих площах військового шпиталю, а в 1919 р. — зачинено остаточно після приходу більшовиків і денікінців. Відомо, приміром, що після захоплення білогвардійськими частинами Полтави, в Українському клубі було влаштовано погром, під час якого українофобами розбито

бюст Івана Франка, частково понищено «мазепинську» книгозбірню, картини та бюсти українських поетів і вчених, побиті навіть дзеркала і посуд. Та до розпачу образило полтавців інше — на тому місці, де колись майорів український прапор, денікінці розмістили свій російський триколірний.

І все ж, головну свою історичну місію Клуб виконав успішно, особливо в 1917–1918 рр. У цей період його приміщення справді активно використовувалося для утвердження поміж населення національної свідомості та захисту вже здобутих українських позицій.

Насамкінець варто нагадати, що по різному склався подальший життєвий шлях старшин Полтавського клубу. Змогли виїхати за кордон, а відтак реалізували себе у науково-мистецькій і громадській роботі В. Щербаківський (1876–1957), В. Андрієвський (1885–1967), К. Мощенко (1876–1963) та П. Чижевський (1860–1925). До речі, П. Чижевський, перебуваючи вже у Женеві, 1919 р. заснував там Українсько-швейцарську торгівельну палату й Український клуб, головою якого він і став. Інші — письменник Гр. Коваленко (1868–1937) та правник К. Товкач (1882–?) за радянських часів були репресовані, а голова Клубу Є. Сіяльський (1850–1933), статистик Г. Ротмістров (1864–1940), видавець Г. Маркевич (1849–1923) — далеко не сповна використали свої здібності за нового режиму.

Ясна річ, що у двох розділах цієї невеликої брошури ми торкнулися лише окремих сторінок діяльності Українського клубу, жодним чином не претендуючи на повноту викладу — намагаючись привернути увагу до славного минулого малопомітного нині будиночка за № 37 на затишній вул. Стрітенській.

Наведені сторінки історії будинку у незалежній Україні ще треба меморіально позначати. Адже на простінках між вікнами є ще чимало місця для увічнення учених, громадських діячів та митців, які тут працювали чи побували.

УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ПОЛТАВІ

Історія будинку за подій Української революції не завершилася розміщенням тут полкового штабу та закриттям більшовиками Полтавського клубу. Вона була примножена фундацією у ньому першого вищого навчального закладу в Полтаві — Історико-філологічного факультету — попередника Полтавського інституту народної освіти. Чимало учасників цієї події розглядали створення факультету як окремого Українського університету в Полтаві, а з подачі останніх у спогадах на діаспорі саме так він і увійшов в історію розбудови вищої школи доби Української революції.

Ідея заснування Українського університету в Полтаві виникла ще перед Першою Світовою війною у середовищі членів місцевого партійного осередку Товариства українських поступовців, до числа якого належали більшість свідомих українців міста. Послідовно цю думку підтримували П. І. Чижевський, В. Н. Андрієвський, дещо пізніше М. Д. Токаревський. Одним з подвижників створення вищого навчального закладу виступав й археолог В. М. Щербаківський, який 1912 р. прибув до Полтави й обійняв за конкурсом посаду завідувача Археологічного відділу Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства. Він не тільки провів досить масштабні археологічні дослідження на Полтавщині різноманітних пам'яток від доби пізнього палеоліту до золотоординського часу, фахові етнографічні обстеження й збори численних експонатів, а й щиро сприяв проведенню в губернії широкої освітньої програми для місцевого вчительства, читав курси лекцій з українознавства, проводив краєзнавчі екскурсії та вів занят-

тя музейного лекторію для краєзнавчо налаштованих полтавців — Українського народного університету.

До створення місцевого педагогічного за спрямованістю університету спонукали й події Української революції, а провідником цих починань виступали старшини Українського клубу. Відомий історик діаспори Симон Петрович Наріжний уважав, що організаційна участь у відкритті університету «де кого із членів Українського клубу в Полтаві ... була досить видатною».

До речі, як згадував В. М. Щербаківський 1953 р., представники більшості повітів Полтавщини прямо-таки «напирали на Земство, щоб воно заснувало в селах гімназії. Села давали землю під будову гімназій та обіцяли повне утримання. Таких вимог з повітів прийшло сорок... Для всіх було ясно, що мусимо мати кадри гімназіальних учителів, для підготовки яких потрібний університет, а для університету потрібно університетських професорів». Підтримку цих починань обіцяла й Спілка Споживчих Товариств, очолювана Д. І. Шульгою (1880–1937), зокрема, видатний кооператор Б. М. Мартос (1879–1977), який на той час неодноразово бував у Полтаві. Проте, більшовицька окупація взимку 1917–1918 рр. відтермінувала на певний час реалізацію цього важливого починання.

Зі встановленням гетьманської влади у Полтаві реалії створення в місті власного вишу отримали нові перспективи. Це ж рекомендував і проведений тут у червні 1918 р. Конгрес українських митців, за участі відомого діяча болгарської культури, історика літератури, етнографії та фольклористики, професора Івана Шиманова, міністра народної освіти балканської країни у 1903–1907 рр. (і зятя М. П. Драгоманова). Отже, на бажання громади вирішено було відкрити університет восени того ж року. Втілювати в життя цей задум у Полтаві взявся кубанець за походженням, відомий економіст Олексій Августович Левицький, на той час професор Полтавського учительського інституту (1917–1919) — середнього навчального закладу, заснованого 1914 р., і другий його директор, який був секретарем полтавської «Просвіти».

Віктор Андрієвський.

Член правління
Українського клубу,
комісар у справах освіти
на Полтавщині.
Фото до 1917 р.

За підтримки тогочасного голови Народної Земської управи, знаного кооператора М. Д. Токаревського (1879–1974), і сприяння українського історика та дипломата, публіциста і друга В. М. Щербаківського, дещо раніше воєнного комісара Центральної Ради по Полтавській губернії В. К. Липинського (1882–1934), вони всі разом відбули до Львова й Відня у складі дипломатичної місії, з-поміж усього виконуючи важливе починання в організації університету, — «купити українських і німецьких книжок ... для університету». В. М. Щербаківський згадував пізніше, що: «У Відні я купив німецьких книжок, а у Львові українських — аж три екземпляри «Записок Наукового Товариства

ім. Т. Шевченка, від двадцятого тому до останнього. На все це я витратив своїх власних 10 000 рублів, але тепер в мене були важливі українські матеріали. Коли додати до цього ще й українську бібліотеку, що була при Українському Клубі, то ми вже мали досить добру збірку українських книжок для університету. Потім пощастило придбати ще одну чудову бібліотеку [П. В.] Голубовського, професора Київського університету [(1857–1907)], яка мала 25 000 томів підібраних книжок. Зокрема [майбутній] Філософічний [Історико-філологічний] факультет був вже ... добре забезпечений книжками».

На початку вересня 1918 р. відбулося урочисте відкриття Українського університету. Основні заходи відбулися в тому ж таки приміщенні Українського клубу, проходили за сприяння представників гетьманського уряду, зокрема, комісара у справах освіти на Полтавщині В. Н. Андрієвського (1885–1967). Університет відкривали як державний. Урочистості супроводжувалися «обіцянкою від Гетьманської влади, що утримуван-

ня професорів і технічного персоналу буде на державні кошти». Проте, визначальним виявилось забезпечення діяльності вишу Спілкою Споживчих Товариств, завдяки чому «до кінця Гетьманської влади [університет] користувався повним моральним і матеріальним забезпеченням».

Університет розмістився у кількох будинках по вул. Шевченка (певний час навчальний корпус — за № 20, сучасне приміщення загальноосвітньої школи № 4, адміністративний і бібліотека — в приміщенні колишнього Українського клубу), а також використовував аудиторії приватної гімназії Н. О. Старицької, природничої й етнографічної експозиції Полтавського Народного музею (сучасний корпус № 2 Державного архіву Полтавської області по вул. Пушкіна, 18/24), зали третього поверху в будинку Губернського земства. Було створено три факультети: Історико-філологічний (сформований у повній мірі), Природничо-математичний, Медичний, здійснювалися спроби відкриття Правничого факультету. Два з цих факультетів — Історико-філологічний та Медичний — діяли до 1921 р. та здійснили випуск студентів.

Першим ректором вузу і деканом Історико-філологічного факультету на певний час був призначений О. А. Левицький, а дещо пізніше його змінив історик І. Ф. Рибаків, професор, який очолив пізніше створений більшовиками шляхом об'єднання Історико-філологічного факультету й учительського (педагогічного) інституту Полтавський інститут народної освіти (1921 р.). Останній і був спадкоємцем майна, бібліотеки та правонаступником університету. Хоча про університет, заснований за Гетьманату, з часом вважалося за краще не згадувати.

Так уже склалося, що до фундації Полтавського університету та його діяльності були причетні й два відомі археологи — М. Я. Рудинський (1887–1958) та В. М. Щербаківський. Перший, на той час очільник Педагогічного бюро Полтавського губернського земства, був автором «ідейного та програмного забезпечення» діяльності закладу, і займав згодом скромну посаду старшого викладача, другий — стояв біля

фундації Історико-філологічного факультету й був обраний його професором. М. Я. Рудинський розробив детальну пояснювальну записку для владних органів з аргументацією необхідності фундації університету чи хоча б його окремого підрозділу — «В справі заснування в Полтаві факультету педагогічного» (1917 р.), додатки до неї з програмами і поясненнями до викладання дисциплін по факультетах, кошториси на утримання закладу. Пізніше, — з 1921 р. викладав в Інституті народної освіти й був обраний його професором, чим гордився до схилю літ і завжди згадував, будучи визначним українським ученим та визнаним фахівцем з археології первісності.

Маючи зовсім небагато збережених відомостей про діяльність університету, процитуємо спогади В. М. Щербаківського. Зокрема, він писав: «Праця в Полтавському Університеті відбувалася таким способом, що впродовж півтора місяці до Полтави приїздили професори з Харкова, давали свої лекції для студентів і так закінчували цілий семестровий курс. Приїздили вони не всі разом, а певними групами. Після такого семестрового курсу студенти здавали «заліковий колоквіум». Місцеві сили служили за допоміжні, як доценти, які викладали спеціальні курси. В самій Полтаві жили теж деякі професори, що з початком революції втекли з Москви. Таким, наприклад, був [М. І.] Сагарда — звичайний професор Петербурзької Духовної академії [доктор теології, у 1920–1924 рр. завідувачий Полтавською Науковою бібліотекою, з 1924 р. — завідувач відділу Всенародної Бібліотеки України в Києві]».

Відомо, що з Харкова — Харківського університету (за домовленістю з його керівництвом) — до Полтави на Історико-філологічний факультет приїздили викладати наступні професори: академік ВУАН Д. І. Багалій (1857–1932), який читав історію України; дослідник історії Слобожанщини козацької доби В. О. Барвінський; фахівець в галузі історії Росії петровського часу, мистецтвознавства і теорії архівознавства В. І. Веретенников; історик стародавнього світу та етнограф Є. Г. Кагаров, який викладав історію Греції; завідувач кафедри

слов'янської філології і мовознавець С. М. Кульбакін (1873–1941) — слов'янську філологію; Л. М. Степанов (згодом переїхав до Полтави і працював в Полтавському ІНО) — західноєвропейську літературу; видатний український фольклорист, етнограф і літературознавець М. Ф. Сумцов (1854–1922) — етнографію; мистецтвознавець, археолог та пам'яткоохоронець Ф. І. Шміт (1877–1937) — історію мистецтва; історик культури середньовіччя Б. А. Чорноусов — історію Візантії. Приїздили також і доценти, зокрема, письменник, перекладач і журналіст М. Г. Йогансен (1895–1937), який викладав курс історії німецької літератури, виконуючи обов'язки доцента, та в. о. доцента кафедри теорії та історії мистецтв Харківського університету видатний мистецтвознавець С. І. Таранушенко (1889–1976) — українське мистецтво.

З місцевих професорів і доцентів тут працювали: історію християнства читав М. І. Сагарда, загальне право — викладач колишнього комерційного училища В. Чуйко, теорію права — О. В. Діябло, економіку О. А. Левицький, історію філософії та латинську мову І. Я. Чаленко (1873 – 193?), допоміжні історичні дисципліни й архівну справу І. Ф. Рибаків.

З-поміж полтавських доцентів згадуються також викладач політекономії та історії соціалізму І. В. Лебединський; літературознавець, бібліограф і музейник І. Н. Капустянський (1894–1937); мовник й історик української літератури О. Т. Бузинний (1889–19??); історик України Н. Ю. Мірза-Авакянц; відомий полтавський літературознавець та фольклорист В. О. Щепотьєв (1880–1937); археологи В. М. Щербаківський та викладач музеєзнавства М. Я. Рудинський; психолог, педагог і мовознавець Г. Г. Ващенко (1878–1967); викладач курсу Французької революції «пані Богданович»; лектори французької мови Марченко та латинської й грецької — Прийма. Серед фахівців Природничого факультету В. М. Щербаківський називав математика В. С. Воропая (1892–1944), ботаніка М. Ф. Ніколаєва (1882–1941-?), орнітолога й краєзнавця М. І. Гавриленка (1889–1971) та М. М. Самбікіна.

Щодо навчальної діяльності і життя університету у 1918–1919 рр., повернемося до спогадів В. М. Щербаківського: «Коли на зміну прийшла влада Директорії, Полтавський Університет опинився у тяжкому становищі. Він не тільки не одержав жодної матеріальної підтримки, а навіть мав загрозу у своєму існуванні. Тодішній комісар освіти, Федір Швець, намагався скасувати його під протестом, що це нібито звичайна школа., навмисне плутаючи його з Полтавським Народним Університетом... Тоді Полтавський Університет узяла на утримання Спілка Споживчих Товариств і він успішно продовжував свою працю, не зважаючи на перешкоди з боку Швеця.

Треба сказати, що професура мала велику радість із того, що її підтримували студенти. А було їх завжди багато і кількість постійно зростала. Так, в кінці 1920 року в Полтавському Університеті було понад 600 студентів, і більшість із них — була активна. Аудиторія завжди була повна. Університет, що спочатку розміщувався тільки в Українському Клубі, згодом перейшов у приміщення гімназії Н. О. Старицької [на місці сучасної гімназії № 6]; користувався і земськими установами (Музей один і другий) та лабораторіями. Відношення між студентами і професорами було якнайкраще. Об'єднуючим моментом було почуття необхідності боротьби за національну самостійність. Коли Полтаву знову зайняли московські більшовики, в Університеті, здається, не було ні одного справжнього комуніста; не було й есерів-боротьбистів, бо всі вони займали тоді високі становища і не потребували ні освіти, ні взагалі знання. Зате ... багато студентів більшовики розстріляли (наприклад, блискучого студента Шевченка)».

Надалі підтримувала діяльність університету спеціально створена Спілкою Споживчих Товариств фундація «Українська культура», націлена на поширення народної освіти і популяризацію просвіти серед найширших кіл населення, особливо селянства. Вона видавала книжки, підручники, програми для шкіл, атласи тощо. Так, у 1919 – на початку 1920 рр. було підготовлено до друку понад 250 українських книжок доволі значними, як на той час, тиражами, випускалася щоденна ук-

раїномовна газета. До роботи в цій фундації були задіяні майже всі наявні у Полтаві науково-викладацькі сили, музейники, пам'яткоохоронці. Працювала термінологічна комісія, що укладала українські словники за різними галузями знання, розраховані для студентства і вчителівства. Коли не вистачало паперу, то фахівці «Української культури» виготовляли відредаговані паперові матриці видань, які з його появою швидко тиражувалися на гектографі й брошувалися. Зі встановленням більшовицької влади остання вилучила ці матриці, аби їх знищити і не допускати тиражування на місці полтавських видань. Хоча на перших порах більшовики загравали з інтелігенцією. Зокрема, «навіть при-

значили харчову «пайку» для професури.., правда, таку, що вижити нею не можна було. Професорам, особливо харківським, крім цих непевних «пайок», давали ще й трохи певніші».

Повернемося знову до спогадів В. М. Щербаківського: «Студенти хотіли вчитися, бути в найтіснішому зв'язку з професорами і мати своїх представників у Професорських радах факультетів. Перед засіданням домовлялися з деканом, чого мають домагатися від нього і професорів, і потім це проводили на раді. Головним було те, щоб не допустити комуністів до Університету. Порадившись у декана і ректора, студенти поставили домагання, щоб в Університет приймали тих студентів, які мали матуру і знали латинську мову. А що комуністи не мали ні матури і не знали латинської мови, то не могли бути студентами. Так у нас був спокій з комуністами. Але ЧЕКа робила своє діло: вона арештовувала і студентів, і професорів, і декого розстрілювала. Так, розстріляла доцента Лебединського, студента Шевченка та інших».

Вадим Щербаківський.

Член правління Українського клубу, професор Українського університету в Полтаві.

Прага, кін. 1920-х рр.

Лектора латинської і грецької мов Прийму, колишнього директора класичної гімназії в Бучачі, більшовики заарештували і забрали до тюрми в Харкові, де він помер. Невдовзі заарештували й В. О. Щепотьєва, відправили під арештом за проукраїнську діяльність до харківської ГубЧЕКА М. Я. Рудинського та його сестру Є. Я. Рудинську й інших. Репресивні дії продовжувалися, фактично, до 1922 р., коли більшовики остаточно ліквідували університет, і на його місці харківський комісар освіти Г. Ф. Гринько (1880–1938) влаштував Полтавський інститут народної освіти.

Та все ж таки Історико-філологічний факультет проіснував чотири роки і деякі його студенти встигли здати іспити, як і окремі студенти Медичного факультету, котрі були зараховані до Харківського університету як асистенти при відповідних кафедрах. Останнє пояснювалося тим, що в Полтаві існувала «Фельдшерська чоловіча школа», що давала середню медичну освіту і працювала при земській лікарні (по вул. Шевченка, 23). Остання мала і власний медичний музей. Отже, молоді фельдшери з кількарічною практикою відразу ж вступали на Медичний факультет.

Додамо кілька цікавих штрихів з тих же спогадів В. М. Щербаківського, процитувавши їх дослівно: «Може дивно для деякого почути про те, що в 1920 році московські більшовики в Полтавському Університеті дозволяли ще іспити з релігії... Я був на одному такому державному іспиті нашої студентки, яка втратила батька і матір, і була сиротою. Вона сварилася зі своїми екзаменаторами, бо коли відповіла на всі запитання з релігії і виявила, що знає більше, ніж вони, то її почали обвинувачувати в «буржуазнім релігійнім світогляді». Тоді вона, як кажуть, вивернула до них кожуха: «А хочете, щоб вам відповідати проти релігії. Чому ж не говорите правди? Мабуть тому, що самі того встидаєтеся! Рад-не-рад, мусили дати їй добру оцінку, бо вона була дуже працююча і знала добре всі предмети».

З реформуванням діяльності університету і створенням Інституту народної освіти, частина місцевих викладачів була

звільнена. Зокрема, у В. М. Щербаківського 1922 р. відібрали «професорську пайку», а його зарплатня в музеї не забезпечувала можливості проживати в Полтаві. Отже, вчений був змушений втікати за кордон. Дещо раніше за нього туди виїхав один з кращих студентів Полтавського університету — випускник Історико-філологічного факультету, згодом відомий історик та історіограф діаспори С. П. Наріжний (1898–1983). Останній продовжив освіту в Українському Вільному Університеті у Празі, де працював до Другої Світової війни, підтримуючи професора В. М. Щербаківського. Саме до Празького університету були перенесені кращі традиції діяльності першої вищої школи в Полтаві і там, до певної міри, зберігалася пам'ять про Український університет, що діяв по вул. Стрітенській, 37.

Як бачимо, університет у Полтаві часу Української революції діяв також, як і більшість національно спрямованих закладів, у зовсім несприятливих умовах, проте гідно виконав своє призначення в справі становлення національної вищої школи, започаткувавши її в нашому місті.

З часом про діяльність університету вимушено «забули», а якщо і згадували, то з відповідним «політичним присмаком». До початку 1990-х рр. ця тема у краєзнавчих і суто історичних дослідженнях залишалася закритою. В ряді випадків, першовитоки історико-філологічної педагогічної освіти в Полтаві й досі не розглядаються. Отже, історія й доля Українського університету в Полтаві ще чекає на свого прискіпливого дослідника.

Насамкінець, нагадаємо, кому можемо завдячувати збереженню пам'яті про діяльність університету. Це — Вадим Михайлович Щербаківський (1876–1957) — визначний український археолог, етнолог, мистецтвознавець, громадський і просвітній діяч, відомий широкому загалу як, перш за все, один з керівників Українського Вільного Університету у Празі (1922–1945) та перший ректор Українського Вільного Університету у Мюнхені (1945–1946). Він був автором понад 100 наукових публікацій, статей, монографій, науково-популярних видань, курсів лекцій та підручників, що побачили

світ у Львові, Києві, Полтаві, Празі, Мюнхені, ряді інших міст Європи, один з провідних науковців західноєвропейської української діаспори.

Уродженець с. Шпичинці Сквирського повіту на Київщині, випускник Київського університету св. Володимира, зріс до рівня відомого вченого на теренах рідної Київщини, Гуцульщини і Херсонщини, досліджуючи пам'ятки сивої давнини та народного мистецтва. Плідно працював у музеях Києва, Львова та Полтави, в останній — очолював Археологічний відділ Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства, пізніше — Народного музею Полтавщини (1912–1922). У Полтаві розпочав активну науково-організаторську, громадсько-політичну, пам'яткоохоронну та педагогічну діяльність. У 1917–1918 рр. — комісар Уряду Центральної Ради з охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині, пізніше — один з перших керівників Полтавського Губкопмису, очолював Українське Наукове Товариство дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині, з 1921 р. — провідний науковець Центрального музею Полтавщини і викладач Полтавського інституту народної освіти. На початку літа 1922 р. змушений був емігрувати до Чехословаччини, де й став одним із найвизначніших представників української історіографії первісності та керівником вищих навчальних фундацій.

Таким чином, історія будинку колишнього Українського клубу й Українського університету в Полтаві переплелася з долею визначного вченого-археолога, керівника історичної науки на діаспорі, музейника та мистецтвознавця.

ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГУ

Після закриття Українського університету будинок по вул. Стрітенській, 37 деякий час використовувався як бібліотека та службовий корпус Полтавського інституту народної освіти. Тут проходили заняття з перепідготовки вчителів. У 1921 – на початку 1922 рр. предмети умеблювання колишнього Українського клубу із зали засідань були перевезені до Народного музею В. М. Щербаківським і К. В. Мощенком. До музею потрапила невелика збірка кераміки та кілька раритетних книжок з бібліотеки. Наприкінці 1922 р. бібліотека Українського клубу була розподілена між книгозбірнею Інституту народної освіти (наразі її частина є окрасою бібліотеки Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка) й Полтавською Науковою бібліотекою.

У будинку розмістилися служби міських виконавчих органів. Станом на 1930 р. за адресою по колишній вул. Комсомольській, 37 містився навіть гуртожиток для безробітних. Про існування тут певних управлінських органів і штабного приміщення за часу тимчасової німецької окупації міста детальних відомостей не збереглося. Хоча, будинок «пережив» Другу Світову війну й не був зруйнований під час німецьких бомбардувань 1944 р.

У повоєнний час тут знаходилася Полтавська міська рада та підрозділи міськвиконкому. З 1949 р. приміщення було надане Полтавському музичному училищу (з 1953 р. — імені М. В. Лисенка), яке розміщувалося тут до 1971 р. До речі, одним з його вихованців 1960-х рр. був відомий музичний діяч, колишній міністр культури вже незалежної України Д. І. Остапенко. Нетривалий час після переїзду музичного училища до

нового приміщення цокольний поверх будинку займав ДОСА-АФ, а з початку 1970-х р. в ньому розмістилися Обласні річні курси підготовки керівників художньої самодіяльності в Полтавській області. Останні випустили більше 7 тисяч керівників сільських клубів та гуртків, хормейстерів і хореографів, дали світ у мистецтво чималій кількості сучасних відомих митців. З 1980 до 1998 рр. цей заклад очолювала і забезпечувала його діяльність лише на госпрозрахунку талановитий організатор та ветеран культурницької галузі Г. М. Максименко.

З осені 1993 р. у приміщенні курсів розміщується Центр охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації — пам'яткоохоронний заклад, який опікується питаннями охорони й дослідження об'єктів найдавнішої культурної спадщини. Їх на Полтавщині нараховується понад 7000. Центр створений за розпорядженням голови Полтавської облдержадміністрації № 421 від 15 вересня 1993 р. За 23 роки він став відомою науково-дослідною і пам'яткоохоронною установою обласного підпорядкування, званою в Україні і поза її межами як наукова і видавнича організація, центр краєзнавчої та науково-просвітницької роботи. На сьогодні в Україні немає жодного з подібних закладів (аналогічні функції виконують центри культурної спадщини, археологічні інспекції, групи при управліннях культури). Штат Центру в різні роки нараховував від 12 до 18 од., з яких 5–7 чол. були фаховими науковцями-археологами.

Основними завданнями Центру на сьогодні є:

1) підготовка пам'яткоохоронної документації для постановки на облік та під охорону держави об'єктів археологічної спадщини, здійснення заходів з їх інвентаризації;

2) забезпечення землевпорядних робіт з відведення земельних ділянок в межах області, включаючи археологічне обстеження, підготовку висновків наявності чи відсутності їх на окремих територіях, ділянках в межах ареалів історичних міст;

3) проведення науково-рятивних та наглядових археологічних досліджень в зонах господарської діяльності і незворотних ландшафтних перетворень;

4) здійснення моніторингу стану археологічних пам'яток в області, забезпечення відповідних заходів у співпраці з правоохоронними органами;

5) пропаганда пам'яткоохоронних знань шляхом проведення наукових конференцій, семінарів, науково-видавничої і науково-популяризаційної діяльності, в т. ч. через пресу, радіо і телебачення.

13 об'єктів археології області внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією пам'яток національного значення, половина з яких є значними археологічними комплексами з досить великими територіями. Більше 50 об'єктів внесено до Державного реєстру за категорією пам'яток археології місцевого значення. На них підготовлена відповідна пам'яткоохоронна документація, розпочаті проектні роботи з винесення їх меж в натуру. За 2014–2017 рр. подані на затвердження до Міністерства культури України документи ще на 60 об'єктів археології, в т. ч. ряд пам'яток археології національного значення. До числа пам'яток археології місцевого значення належать також 86 об'єктів в області, переліки яких були затверджені рішеннями Полтавського облвиконкому (№№ 247 від 23.04.1982 р. та 165 від 23.04.1984 р.).

У зв'язку з тим, що в ході розпаювання 1996–2003 рр. значна кількість археологічних об'єктів на сільськогосподарських угіддях була незаконно приватизована, актуальним залишається питання повернення їх територій до складу земель державної власності історико-культурного призначення, на що направлені заходи, здійснювані у співпраці з правоохоронними органами, зокрема у Полтавському, Великобагачанському і Карлівському районах.

Центр повною мірою забезпечує відведення земельних ділянок в межах області, їх археологічне обстеження, готує висновки щодо наявності (відсутності) об'єктів найдавнішої

культурної спадщини на окремих територіях, ділянках, зонах будівництва, у межах історичних ареалів міст та обласного Центру. Такі висновки, надані закладом щодо пам'яток археології національного значення, узгоджуються з управлінням охорони культурної спадщини та заповідників Міністерства культури України. Кожне з таких обстежень вимагає поїздки на місце фахівця Центру або ж окремої експедиції чи групи науковців, проведення вишукувальних робіт. Наприклад, за 2016 р. Центром надано понад 4000 висновків, а за останній рік вихідна документація закладу з пам'яткоохоронних питань нараховує більше 13 000 номерів. Усю цю роботу Центр виконує на господарсько-договірній основі, не залучаючи на проведення обстежень бюджетні кошти.

Центром також проводяться науково-рятивні археологічні дослідження в зонах господарської діяльності і незворотних ландшафтних перетворень, що виконуються, як правило, за кошти замовників. З 1997 р. жодні розкопки в області, принаймні, здійснені Центром, не проводилися за бюджетні асигнування, крім термінових невеликих рятивних робіт. З-поміж найбільш відомих дослідницьких заходів за останні роки — проведення рятивних досліджень у зонах житлового будівництва в Полтаві 1997–2001, 2007, 2009–2015 рр.; забезпечення розширення залізо-кварцитових кар'єрів в окрузі м. Горішні Плавні у 2003–2016 рр.; обстеження траси реконструкції шосе М-03 «Київ–Харків–Довжанський»; сприяння проведенню нафто-газовишукувальних робіт в окрузі Більського городища у 2006–2012 рр. та ін. Частина з цих дослідницьких заходів виконується у тісній співпраці з «Охоронною археологічною службою України» Інституту археології НАН України, історико-культурними заповідниками та музеями.

Наслідком цих робіт стали не тільки відомі наукові відкриття, а й відзначення 1100-ліття Полтави за даними археологічних досліджень, створення Історико-культурного заповідника у Більську, формування його фондової колекції (8000 од.), створення експозиції Краєзнавчого музею в м. Горішні Плавні, підготовка історико-опорних планів та спеціальної докумен-

тації щодо встановлення історичних ареалів міст Полтави, Миргорода, Кременчука, Лубен і Пирятина, поповнення колекцій музеїв області на 30 000 од. зб. (1997–2016 рр.) яскравими і надзвичайно вартісними знахідками.

Центр здійснює пропаганду пам'яткоохоронних знань не тільки шляхом співпраці з масмедіа, а й внаслідок проведення щорічних наукових семінарів і конференцій всеукраїнського, міжнародного та регіонального рівнів. За час існування закладу його науковці зініціювали самотужки або у співпраці з іншими закладами науки та культури проведення близько 40 наукових конференцій, їх матеріали видані у наукових журналах і збірниках наукових праць. Видавничий доробок Центру складає більше 200 наукових і краєзнавчих видань загальним обсягом понад 1000 друкованих аркушів. Це добре відомі археологам України й Європи «Археологічний літопис Лівобережної України» (25 вип.), «Старожитності Лівобережного Подніпров'я» (7 вип.), «Полтавські археологічні збірники» (5 вип.) та ін. Разом з Історико-культурним заповідником «Більськ» випущена серія наукових збірок під назвою «Феномен Більського городища» (2012, 2014 і 2016 рр.). Археологами Центру, за наслідками пам'яткоохоронних і дослідницьких робіт, опубліковано 30 монографічних та колективних монографічних праць, матеріали яких залучені до навчального процесу вищої і середньої школи, зокрема, до двох випусків шкільних підручників «Історія Полтавщини» (6 і 7-й кл.). В останній час (2001–2016 рр.) більшість видань Центру випускається разом із установами Національної Академії наук України. Загальний науковий доробок співробітників Центру нараховує більше 3000 праць, 6 авторських свідоцтв, понад 400 наукових звітів за проведені на Полтавщині дослідження, тощо.

У Центрі зберігається пам'ять про події Української революції. Зокрема, до певної міри відроджений зал засідань Українського клубу, у колишніх приміщеннях його бібліотеки розміщена книгозбірня на 8000 фахових видань й науковий архів на 3000 справ, присвячених археологічному

і пам'яткоохоронному вивченню області за останні роки, діють антропологічна та камеральна лабораторії. Видані й кілька брошур та буклетів про історію будинку — пам'ятки часу Української революції, про археологів-учасників роботи Українського клубу й Українського університету в Полтаві.

Сподіваємося, що ця діяльність в історичному будинку буде продовжуватися, а на його стінах з'являться нові знаки увічнення пам'яті непересічних подій національного відродження та Української революції, інформаційні дошки про історичних діячів й учених, які перебували та працювали у цьому невеличкому будиночку, такому важливому для вітчизняної й суто полтавської історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

75-летие кончины Котляревского // Полтав. епарх. ведом. – 1913. – Ч. неоф. – № 33. – 20 ноябрю. – С. 2436–2441.

Абросимова С. Листи до Д. І. Яворницького // Хроніка 2000. – 1993. – Ч. 3-4 (5-6). – С. 153–154.

Андрієвський В. З минулого (1917 рік на Полтавщині). – Берлін, 1921. – Ч. II. – С. 43.

Андрієвський В. Три громади: спогади з 1885–1917 рр. – Львів, 1938. – Ч. II. – С. 86–89.

Андрієць В. Перший рік діяльності Українського народного університету в Полтаві // Виявлення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917–1920 рр.). – Полтава, 1995. – С. 113–114.

Бірюков Вл. В. М. Щербаковский и его лекции по археологии на курсах украиноведения в г. Хороле Полтавской губернии (Июль, 1917 г.) // Полтавський археологічний збірник. – Ч. 4: Пам'яті В. М. Щербаківського (1876–1957). – Полтава: Археологія, 1995. – С. 18.

Відкриття Українського клубу в Полтаві // Рада. – 1913. – 15 листопада. – № 262. – С. 3.

Вільний голос. – м. Полтава. – 1918. – 14 квітня. – Ч. 5.

Видатний мистецтвознавець: [Передмова до публікації в Україні]. Щербаківський Вадим. Український університет у Полтаві / Публ. Супруненко О. Б., комент. Коротенка В. В. та Супруненко О. Б. // Київська старовина. – К., 1994. – № 4. – С. 8–14.

Журавель Г. Товариство “Просвіта” у Полтаві // Виявлення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917–1920 рр.). – Полтава, 1995. – С. 103.

Загальні збори полтавського товариства “Боян” // Рада. – 1914. – 20 лютого (5 березня). – № 42.

Ковалевський М. При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії. – Інсбрук, 1960. – С. 203–204.

Курінний Петро, проф., д-р. Вадим Щербаківський (з нагоди 70 років життя) / [підг. до друку, доп., післяслово Супруненко О. Б.]. – Вид. 2-е, доп. – Полтава: Археологія, 1995. – 24 с.

Лазорський М. Професор В. Щепотьєв // Світлотіні. – Мельборн, 1973. – С. 383.

Михайло Грушевський у Полтаві (до увічнення пам'яті з нагоди 150-річчя від дня народження): буклет / Авт. В. О. Мокляк, Т. П. Пустовіт, О. Б. Супруненко. — Полтава: Дивосвіт, 2016. — 6 с.

Моця О. П., Супруненко О. Б. Читання пам'яті проф. Вадима Щербаківського // Археологія. – К., 1996. – № 3. – С. 149–151.

Наріжний С. Полтавський університет. – Париж, 1930. – С. 2-3.

Открытие украинского клуба в Полтаве // Украинская жизнь. – 1913. – № 6. – С. 94;

Пам'ятки України. – К., 2007. – № 4. – С. 3 обкл.

Передерій І. Г. В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець. – Полтава: Вид-во Пол. НТУ, 2012. – С. 263–271.

Полтавський день. – 1917. – 20 травня. – №111 (1221); 19 окт. – № 233 (1343); 1918. – 29 (16) сент. – №112 (1470).

Про украинский клуб в Полтаве // Украинская жизнь. – 1913. – № 12. – С. 89.

Пустовіт Т. П. Український клуб у Полтаві (1913-1918): відкриття та напрямки діяльності // Археологічний літопис Лівобережної України. — Полтава, 2000. — № 1-2 (7-8). — С. 114–120.

Пустовіт Т.П. Український клуб у Полтаві // Пам'ятки України. – К., 2014. – Серпень. — № 8. – С. 48–55.

Рада. – 1914. – 2 березня. – № 50.

Рудинський М. Про заснування в Полтаві педагогічного факультету (1918 р.) / [публ., передм. Супруненка О. Б.]. – Полтава, 1995. – 40 с.

Українські історичні пісні і думи // Полтавська громада. – 1918. – 31 грудня. – № 21. – С. 3.

Щербаківський Вадим, проф. д-р. Український університет у Полтаві: спогади / [відп. ред., упорядн. Супруненко О. Б.; авт. прим. та ком. Коротенко В. В., Супруненко О. Б.]. – Полтава, 1994. – 40 с.

М. С. Грушевський
ВИСТУП НА УРОЧИСТИХ ЗБОРАХ
У ПОЛТАВСЬКОМУ ТЕАТРІ
10 листопада 1913 року

Два дні сходилися ми тут, і лунали горді, повні енергії і надії мови, і літали високі, гарні, благородні слова. Свято скінчилося, зачинаються будні. Час перетворити ці слова в діло – аби вони не стали докором против нас, як грімуча, порожня мідь кімвалів.

Ми з утіхою згадували наші успіхи в сфері літератури, науки, економіки, політики останніх літ. Але не треба давати уносити себе оптимізму, треба тверезо дивитися в очі дійсності. Національна і горожанська свідомість в народі безперечно росте, проте до величезних мас його нема доступу нашому національному життю в нинішніх обставинах; наші громадські організації ледви живуть в умовах сучасного ладу; наше прекрасне письменство все ще не має широких підстав у попиту книгарського ринку, в потребах широких мас інтелігенції; наша окраса – наш театр все ще веде півкочове життя, не маючи власних осідків; наша наука не має матеріальних підстав для організації ширшої, систематичної праці, для згуродження наукових робітників і забезпечення їм можливості планової наукової роботи. Всі гарні і цінні здобутки все так тільки задатки властивого – се підвалини, на котрих мусить стати наша національна будова.

Її ще нема. Почати таки з нас! Наші збори ширшають, гарнішають, але все-таки – ще так мало нас. Ми, представники свідомої української інтелігенції, все ще творимо тільки невеличкі оази серед величезної несвідомої більшості, і гірко звучить в наших ушах сей докір – що ми тільки кольоністи на нашій – не своїй землі. Поки ці оази, ці острови не будуть зв'язані живою посередньою тканиною в одно національне тіло, ми не житимемо національним життям...

Ми чули, як представники свідомішого селянства простягають до нас руки, жадаючи помочи інтелігенції в своїй просвітній роботі – докоряючи їй, що вона не спішить з поміччю на поклики села. Так, інтелігенція ще занадто слабка, щоб з своїх центрів могла про-

вести роботу в широкій периферії по провінції, по селах, на місцях. Се факт, його вистане на оправданне – але сумний се факт, сумне оправданне, воно допустиме лише на коротку хвилю – инакше задасть брехню всім нашим обіцянкам і завданням.

Очевидно, перед нами лежить довга, тяжка праця, для котрої ми мусимо напружити всі сили, коли хочем вивести українське життя з нинішнього становища роздроблености і припадковости. Розширити кадри інтелігенції в одностайну, нерозірвану масу і зв'язати її тісним, нерозривним узлом з масами народними. Усвідомити собі наші політичні завдання і провести їх в свідомість широких верств інтелігенції і народу. Наші більш-менш відокремлені успіхи на полі письменства, мистецтва, науки, популяризації, нашу пресу, нашу економіку, нашу політичну діяльність об'єднати в одну живу, органічну цілість національного життя. Се завдання нинішнього моменту, се заповіт нам попередніх поколінь. Сповнення його вимагає великої, організованої роботи, глибокої свідомости наших національних потреб, широкої солідарности всіх свідомих національних елементів...

Глибока віра в силу і енергію нашого національного руху, яка звучала в стількох промовах, нехай з'єднається з сильною, загартованою енергією і проведе нову борозну на ниві нашого життя. Без того нам соромно буде глянути в очі собі і сим славним попередникам, учителям і вождям, які дивляться на нас з сих стін.

Не осоромім ні себе ні їх браком енергії, відваги і сили і з новими здобутками зберімося знов, коли покличе нас святочна хвиля!

Публ. за виданням: **Грушевський М.** З промови на полтавськім святі [записана на святі 10 листопада 1913 року] // Літературно-Науковий Вістник. — Львів, 1913. — Т. 64. — С. 423–424.

З М І С Т

Передмова	3
Український клуб і перебування М. С. Грушевського в Полтаві	5
Свідок подій Української революції	21
Український університет у Полтаві	26
Замість епілогу	37
Джерела та література	43
 <i>Додаток: Грушевський М. С. Виступ на урочистих зборах у Полтавському театрі 10 листопада 1913 року</i>	
	45

Науково-популярне видання

**МОКЛЯК Володимир Олександрович
ПУСТОВІТ Тарас Павлович
СУПРУНЕНКО Олександр Борисович**

Будинок Українського клубу в Полтаві: пам'ятка історії доби національного відродження та Української революції

Оригінал-макет підготовлений у Полтавському краєзнавчому музеї
імені Василя Кричевського
36020, м. Полтава-20, вул. Конституції, 2, т. (053-2) 56-25-38

На обкладинці:

М. С. Грушевський. *Портрет роботи В. І. Побоківа. Полотно, олія. 2016 р.*
Будинок Українського клубу — Центру охорони та досліджень пам'яток
археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації.

Прорисовка фасаду Т. В. Менчинської. 2008 р.

Плакат. В. І. Побоківа, за малюнком В. Г. Кричевського. 2016 р.

Відповідальний редактор – **О. М. Титова.**

Відповідальні за випуск – **І. М. Кулатова, К. Б. Фесик.**

Комп'ютерна верстка – **О. І. Удовиченко.**

Фото – зі збірки Полтавського краєзнавчого музею
імені Василя Кричевського, приватних колекцій та О. Б. Супруненка.

Здано в набір 12.12.2016 р. Підписано до друку 19.12.2016 р. Формат 60х84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Cambria. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 2,8. Ум. друк. арк. 2,8.

Тираж 300 прим. Вид. № 187. Зам. № 12606.

Видавець та виготівник: ТОВ «АСМІ»

36011, Полтава, вул. Міщенка, 2.

Тел. (0532) 56-55-29

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 4420 від 16.10.2012.

ISBN 978-966-182-437-8

